

FORN VÄNNEN

JOURNAL OF
SWEDISH ANTIQUARIAN
RESEARCH

Darsgårdekomplexet : en preliminär rapport

Ambrosiani, Björn

Fornvännen 53, 161-176

http://kulturarvsdata.se/raa/fornvannen/html/1958_161

Ingår i: samla.raa.se

DARSGÄRDEKOMPLEXET

En preliminär rapport

Av Björn Ambrosiani

I samband med att fältarbetena återupptagas för säsongen inom fornminneskomplexet vid Darsgårde i Skederid socken i Roslagen kan det vara av intresse att presentera några preliminära resultat av de hittillsvarande, under åren 1956 och 1957 för Riksantikvarieämbetet delvis genom Museet för Nordiska Fornsaker i Uppsala företagna undersökningarna. Avsikten är att senare framlägga dels detaljgranskningar av smärre fyndgrupper, dels det samlade undersökningsresultatet.

Undersökningen har aktualiserats av olika anledningar. Grustäkt pågår intill ett par av gravgrupperna, och en sandsiloanläggning avses bliva insprängd i det till komplexet hörande fornborgsberget. Vissa av fornlämningarna äro kända sedan länge. Vid den år 1952 företagna fornminnesinventeringen för den ekonomiska kartan antecknades fornborgen och tre gravfält. De specialkarterades 1955 av antikvarierna Folke Hallberg och Gerhard Winberg, varvid gravfälten visade sig vara så gott som sammanhängande. Två av dem ligga på den ås, som avskärmar dalbotten vid Darsgårde by från ett väster därom liggande skogklätt morän- och bergområde (fig. 1). Fornborgen är belägen på en ur åsens nordöstra del framskjutande klippa, som höjer sig ca 30 meter över dalbotten. Huvuddelen av fornlämningarna ligger på gården Darsgårde Gammelbys marker.

Gravfälten bestå huvudsakligen av flacka runda stenflak, ofta med en avjämmande grusfyllning, samt kvadratiska grusplatåer med hörn- och mittstenar (fig. 2). Många omges av en grund fotränna. Även andra intressanta detaljer som »sydstenar» och klot- eller äggformiga mittstenar förekomma i gravkonstruktionerna. Gravgömmen ligger mestadels i en grund grop i anläggningens centrum. Vid de hittills utförda undersökningarna på det

södra gravfältet ha inga säkert daterade fynd framkommit. Förutom av brända ben utgöras de av hartstättningsringar, enstaka krukskärvor och en fragmentarisk järnnålspets. Allt tyder på äldre järnålder.

Detsamma gäller det norra gravfältet. Där ligga emellertid de med det södras jämförbara gravarna neddragna på syd- och västsluttningarna, under det att krönet upptages av runda, flata stensättningar med tämligen grovt, delvis obetydligt övertorvat stenmaterial. Om en förmodad koncentrisk utbyggnad av gravfältet håller streck, skulle dessa gravar kunna vara äldre än de till äldre järnålders hänförliga fornlämningstyperna. Tyvärr är ingen anläggning på detta fält undersökt ännu, och endast en kommer att undersökas i år.

Ett problem blir i detta sammanhang orsaken till att två i huvudsak samtidiga gravgrupper av denna storlek, omfattande tillsammans omkring 150 synliga fornlämningar, ligga så nära inpå varandra. Möjligen innebär antikvarien N.-G. Gejvalls uppfattning efter en preliminär genomgång av benmaterialet från det södra fältet en lösning. Samtliga koncentrationer synas innehålla kvinnor utom en, vilken bedömes som en så ung individ, att könsbestämning är omöjlig. Är detta antagande riktigt, är det frestande att ställa frågan: Är det norra fältet enbart använt för männen? Materialet torde dock tills vidare vara för litet för ett slutgiltigt omdöme.

Till de ca 150 synliga fornlämningarna i dessa båda gravgrupper kommer ett litet, starkt skadat gravfält på Nybyns marker, på åsens SV sluttning. Det består av ett trettiotal högar och stensättningar av yngre järnålderstyp. Även om de bevarade gravhögarna endast ge en mycket mager bild av gravfältets tidigare omfattning, torde det kunna konstateras, att de yngre perioderna äro kraftigt underrepresenterade i förhållande till de äldre och respektive fälts antagna användningstid. En möjlig orsak till denna disproportion skall senare upptagas till behandling.

Av större intresse äro de olika boplatzlämningarna inom komplexet. Redan vid den förberedande undersökningen 1956 framkom ett då oförklarligt kulturlager med stensamlingar, ben, keramik och en »herdestavsnål» av järn i södra kanten av det södra

ÖVERSIKT över BEBYGGELSE och
FORNLÄMNINGAR vid DARSGÄRDE
SKEDERIDS:s:n UPPLAND

UPPRÄTTAD PÅ GRUNDVAL AV EKONOMISKA
KARTAN, BLADEN 11J 4a, 11J 5a.

0 500 M.

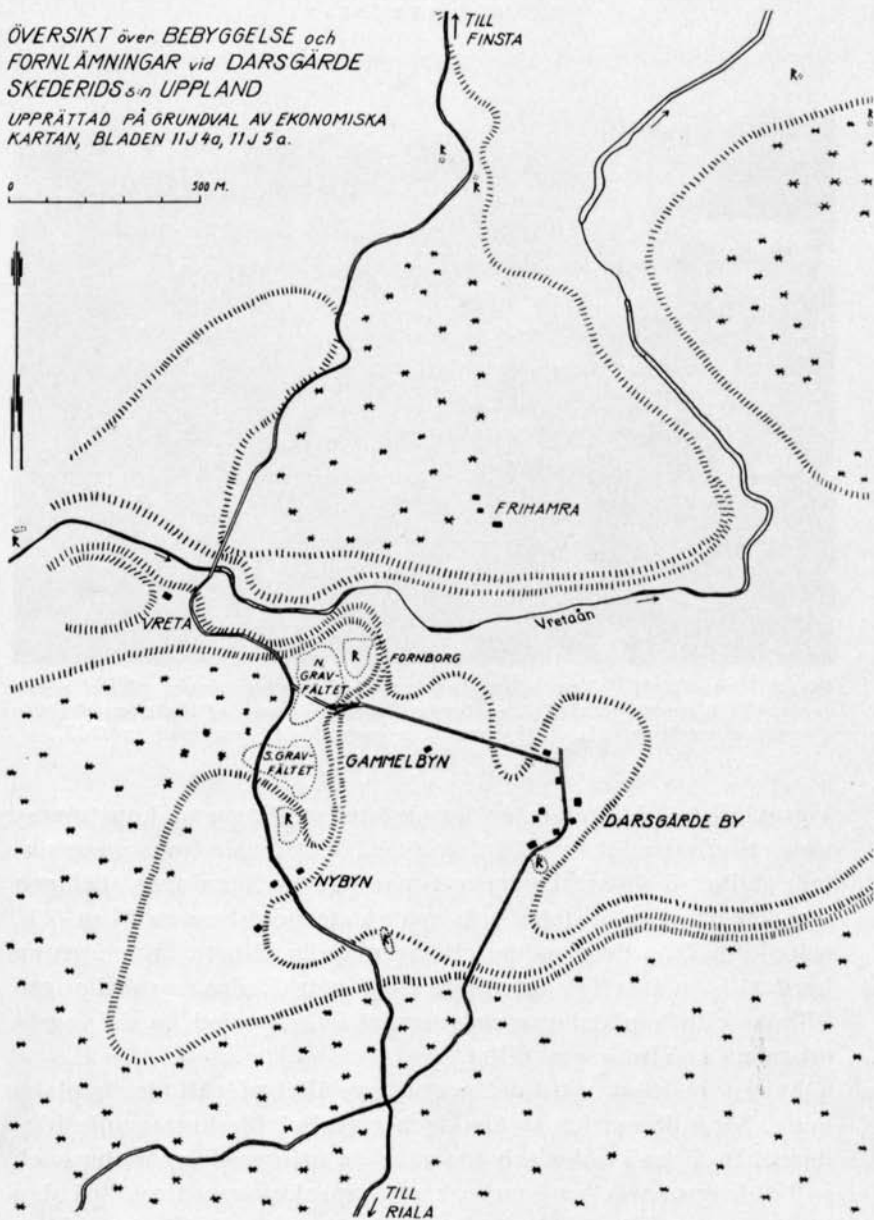

Fig. 1. Utdrag ur den ekonomiska kartan, skala 1:10,000, över området omkring Darsgårde. På kartan har endast det äldre vägsystemet medtagits.
— Extract from the economic map, scale 1:10,000, covering the area around Darsgårde. Only the earlier road system is included.

Fig. 2. Översiktsbild över några karakteristiska anläggningar på det södra åsgravfältet, undersökta 1957. — General view of some of the characteristic grave arrangements in the southern grave-field, examined in 1957.

åsgravfältet. Påföljande år kunde stensamlingarna konstateras vara en mindre tät fortsättning av ett småstensbräm, som avslutade fältet i söder. Under ett par gravanläggningar, belägna omedelbart ovanför detta bräm på en strandterrass ca 34 m ö. h. och skilda från dem genom ett lager multnad torv, låg en grupp härdar. Inga i övrigt daterande fynd påträffades, men rimligen tillhör detta boplatlager en avsevärt äldre period än de yngsta gravarna i södra åsgravfältet.

Även i anslutning till det norra gravfältet påträffades boplatlager. Särskilt markanta äro de här rikligt förekommande härdarna. De ligga i rader och äro växelvis utformade som sten- och sotfyllda gropar eller som enkla stenpackningar direkt på den plana åsytan. Den tätaste koncentrationen påträffades på en ännu ej fullständigt undersökt terrassering på åsens nordslutning (fig. 3). Omkring härdarna låg rikligt med lerklining av den sort, som brukar hänföras till timrade hus. En sådan kon-

Fig. 3. Översiktsbild över härdgrupp II, belägen på en terrassering i den svaga sluttningen norr om det norra åsgravfältet. — General view of hearth group II, situated on a terracing in the slightly sloping ground to the north of the northern grave-field.

struktion är icke tidigare konstaterad före vikingatiden i Sverige, men väl på baltiskt område.¹ På Darsgärde dateras timmerkliningen till äldre järnåldern, omkring Kristi födelse, genom keramik och — en »herdestavsnål» av järn. Denna andra nål är mindre än den, som påträffades på det södra fältet men av samma konstruktion. Den är gjord av en trind ten, något tjockare i ringens överdel (fig. 4). Motsvarigheter till de båda Darsgärdenålarna saknas hittills i det svenska materialet, men nåltypen är i något annorlunda utformning mycket vanlig under folkvandringstiden i Finland och Baltikum. Exakta motsvarigheter äro mera sällsynta, men finnas i samma område och anses tillhöra tiden omkring Kristi födelse samt århundradena därefter.²

¹ *Stenberger*, *Nordisk Kultur* XVII, sid. 35 f. m. fl. st., Oslo 1952.

² *Kivikoski*, *Die Eisenzeit Finnlands* I, nr 217—19, 416—18. Jfr *Cleve*, *Finska Fornminnesföreningens Tidskrift* XLIV, sid. 79 ff. med där anförd litteratur.

Om härdarna, timmerkliningen, keramiken och »herdestavs-nålen» äro samtida, och det ytterst tunna kulturlagret kan anses tyda på detta, ha vi här det äldsta konstaterade belägget för timmerkonstruktion i Sverige. På årets program står en fortsatt undersökning av terrasseringen, varvid förhoppningsvis en entydigare lagerföljd skall göra det möjligt att lösa denna fråga.

Så återstå de båda kanske intressantaste boplatslagren, de i fornborgen. Denna ligger på en ur åsen framskjutande, trappstegsformad klippa. På den lägsta hyllan, någon meter över grusytan, ligger en obetydlig förvall. Nästa klippsteg uppbär huvudvallen. Den sammanlagda naturliga och påbyggda höjden når i väster på sina ställen 8 m. Den mindre branta nordslutningen är förstärkt med en kraftig terrassmur, vars branta utsida har delvis bevarade murliv av bruten sten. Insidan är flack och kraftigt övertorvad. Borgens östra sida utgöres av ett sammanlagt ca 20 m högt stup- och rasbrantområde med obetydliga vallar eller strängar av sten vid några smala hyllor, som leda upp från slätten.

Nära norra änden av västmuren leder en port från förborgen in i en sakta uppåt sluttande svacka mellan klipporna. Den vidgar sig efter omkring 15 m till en mindre slätt, diagonalt över borgområdet. Mitt för svackans mynning syntes före undersökningen en ram av grövre stenar, en husgrund. Det visade sig att denna husgrund inte var ensam. Svackans ena och slättens båda sidor upptogs av terrasseringar, delvis av bruten sten, och husgrunder med ett smalt gatuliknande område däremellan (fig. 5). Söder om den stora, redan före undersökningen synliga husgrunden, A 7 (fig. 6), ledde en tvärgata ut till västmuren, som här utgjordes av en kraftigare vall i en sprickbildning tvärs över »trappstegen» i klippan. Detta murparti undersöktes till större delen, varvid en fyrdubbel påbyggnad framkom med timmerkonstruktioner och jordvallar i botten och överst ett lager rullstenar. Vallan har bränts ned i ett par omgångar och är på sina ställen uppförd av kraftiga kollager. Flera av jordlagren äro att döma av den högröda färgen hårt genombrända.

Vidare påträffades en igensatt men väl bibehållen port (fig. 7—8) med delvis bevarade bärstolpar av trä för ett porttorn. Även här kunde ett par olika byggnadsperioder konstateras. Det

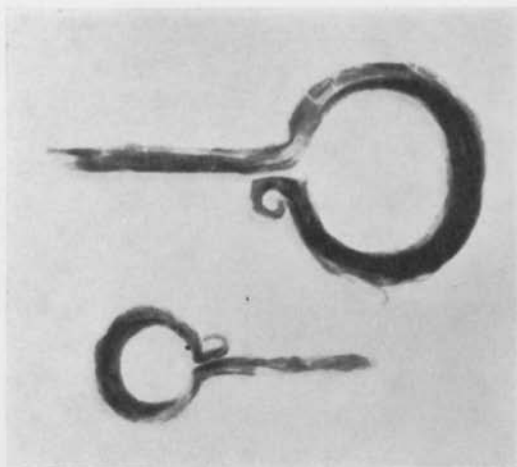

Fig. 4. Röntgenbild av de båda »herdestavsnålarna», den större från det södra och den mindre från det norra åsgravfältet. Skala 1:1. — X-ray picture of both of the "shepherd's staff pins", the larger one from the southern, and the smaller one from the northern grave-field.

golv, på vilket fyllningsmassan vilade, synes vara gjort av trä. Därunder framkom en gata av småsten nedtrampad i ett lager multnad torv. Denna småstensgata delade sig inåt omkring en brunn i tvärgatan söder om husgrund A 7 och ledde fram till husgrunderna på vardera sidan. Åt väster ledde gatan nedför en smal, delvis ur berget huggen ramp till åsytan.

Inte bara svackan och den bredare slätten ha utnyttjats för byggnadsändamål. Varje slät yta uppe på klipporna och varje svacka i dem är förbättrad med en enkel terrassering eller stenram för att utgöra underlag för de nu försvunna husen. Dessa variera i storlek från fem till 25 meter. Det största, A 22, är endast obetydligt undersökt och ligger på den stora nordöstra platån ovanför stupet ut mot slätten. I flera av grunderna ha härdar och stolphål påträffats, men ytterst litet av konstruktionerna ha hittills kunnat utredas.

Fynden från dessa anläggningar utgöras av vanligt boplatmaterial som keramik, vävtyngder, knackstenar, eldstål, järnnyckel, en enstaka järnsölja, några grövre verktyg som en holk-yxa och en årderbill av järn samt slutligen knivar. Till de märkligare sakerna kunna några degelfragment räknas. De föremål, vilka överhuvudtaget kunna tidfästas i detta intetsägande material, synas tillhöra järnålderns mitt. Goda paralleller finnas i det gotländska husgrundsmaterialet och i fynden från de öst-

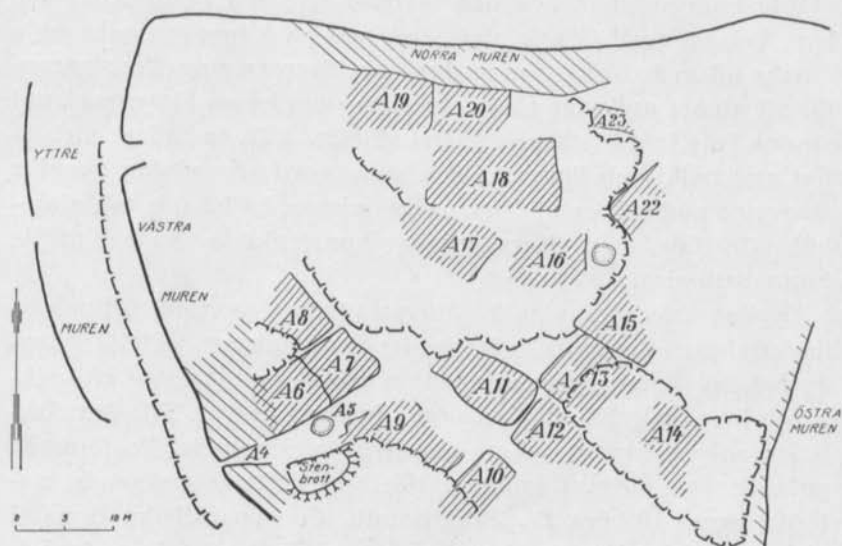

Fig. 6. Husgrunden A 7 från Nö. I bakgrunden den undersökta delen av västra muren. — House foundations A 7 from the N.E. In the background, the examined parts of the western wall.

götska borgbergen.³ Den tidiga datering till senromersk och folkvandringstid, som ges av fynden, får en bekräftelse genom ett par C-14-analyser av trävirke från porten och västmurens äldre skede.⁴ Proverna visa en ålder av 1.640 ± 80 resp. 70 och skulle föra ned anläggningarnas tillblivelse i 300-talet.

³ Stenberger, Vallhagar II, sid. 1065 ff. Det östgötska materialet är ofullständigt publicerat av Schnittger, Meddelanden från Östergötlands fornminnesförening, 1906—09 och mera utförligt av Nordén i Östergötlands järnålder I: 2, Stockholm 1938.

⁴ Proverna ha vänligen utförts av assistent Ingrid Olsson vid Fysiska institutionens C-14-laboratorium vid Uppsala Universitet, och ha numren U 18 och U 19.

Fig. 5. Fotokarta och däremot svarande översiktsplan över fornborgen och de däri belägna husgrunderna från järnåldern. — Photographic map and corresponding survey plan of the ancient hill-fort, and the Iron Age house foundations situated within it.

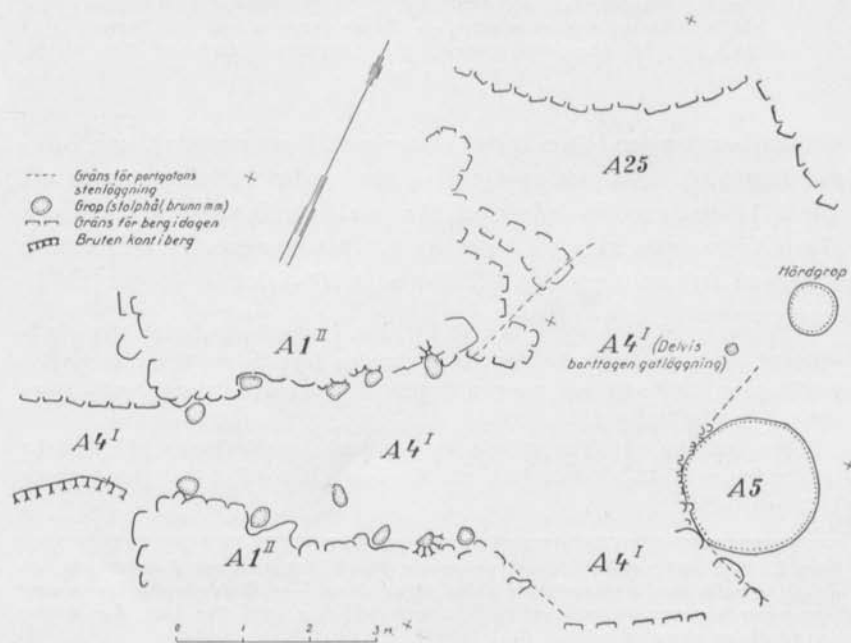
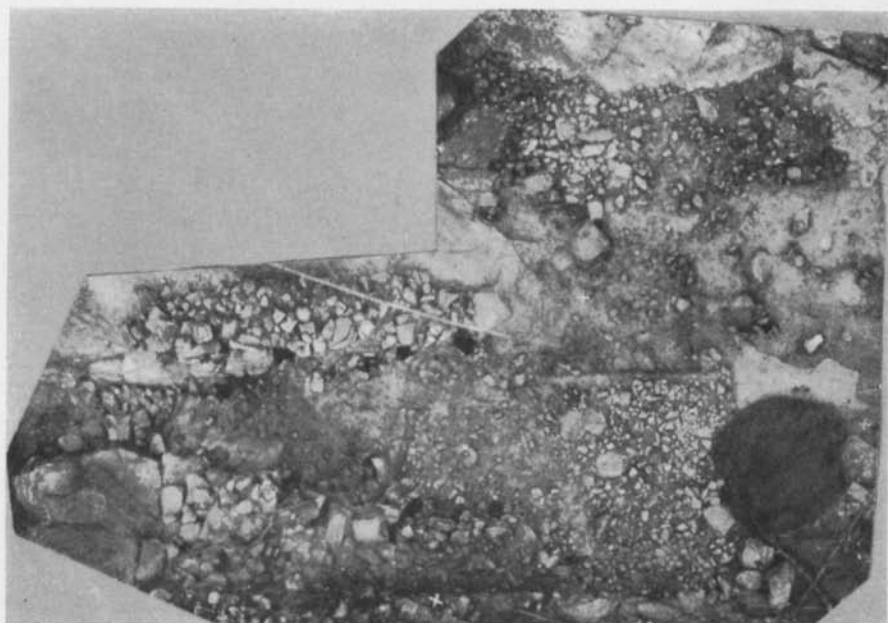

Fig. 8. Snedbild inifrån borgen över porten i samma stadium som fig. 7. — Oblique view from inside the hill-fort showing the gateway in the same level as fig. 7.

Denna tidiga datering skiljer sig från den annars antagna anläggningstiden för de uppländska fornborgarna, vikingatiden.⁵ De ha satts så sent på grund av ett litet antal fynd i några provschakt i ett par av landskapets viktigare borgar. Darsgärdeborgens datering stämmer bättre överens med den för de gotländska, öländska och östgötska borgarna antagna. Det torde emellertid endast vara den bristande omfattningen av de äldre uppländska undersökningarna, som givit den sena dateringen.

⁵ *Gihl*, *Upplands Fornminnesförenings Tidskrift* 33, sid. 88 och *Schnell*, samma tidskrift, del XLIII, sid. 249, där han dock framhäver materialets torftighet och svårigheten att draga någon slutsats därav.

Fig. 7. Fotoplan och däremot svarande översiktsplan över porten, A 4, med den äldsta gatan, av sten, brunnen A 5, samt i norra delen, den därunder liggande terrasseringen A 25, med fynd från det äldsta bebyggelseskedet. — Photographic plan and corresponding survey plan of the gateway, A 4, with the oldest paved way in stone, the well A 5, and in the northern section the underlying terracing A 25, with finds from the oldest phase of settlement.

Slutligen påträffades under borgbebyggelsen och skild från denna genom ett lager multnad torv en keramikboplats från övergångstiden mellan brons- och järnålder. Denna boplats har ett för svenska förhållanden ytterst särpräglat innehåll, som kräver en närmare bearbetning. Avsikten är att presentera en sådan i TOR 1959, varför boplatslagret icke kommer att behandlas närmare här. Även denna boplats synes emellertid ha sina närmaste paralleller på andra sidan Ålands hav och Östersjön.^o Även inom borgområdet komma kompletterande undersökningar att utföras denna sommar, med särskild hänsyn till vissa förhållanden rörande detta undre lager.

Själva fältarbetet och fynden ha alltså givit åtskilliga nya aspekter på i Mälardalen och Roslagen tidigare föga bearbetade kultursammanhang. Vad som frapperar mest är kanske det starka östliga inslaget i Darsgårdekomplexet. Det framträder framför allt i den äldsta keramikboplatsen, i »herdestavsnålarna» och i timmerhuskliningens på boplatsområdet invid gravfältet. Orsakerna till denna östliga kontakt skall emellertid icke behandlas i detta sammanhang.

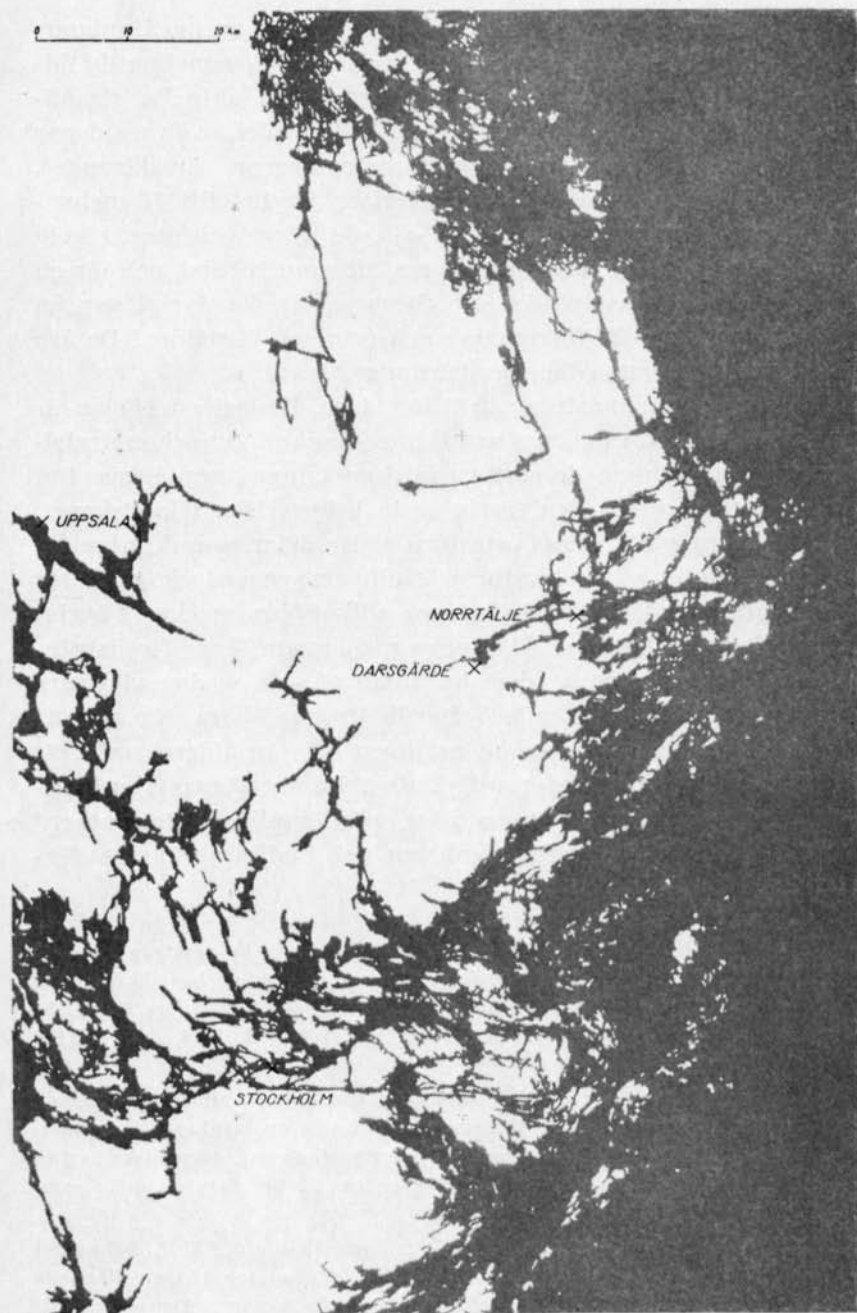
Darsgårdes läge kräver däremot ytterligare en kommentar. På den nya topografiska kartan i skala 1:50000 (utg. påbörjad 1955) äro de olika nivåkurvorna inlagda med 5 meters ekvidistans. Av kurvorna är den för tio meter det troligaste medelvärdet för strandförhållandena under äldre järnålder i Uppland. Därvid bör beaktas, att tio meter är ett närmast för högt värde i Stockholms-trakten och för lågt i de centrala och norra delarna av landskapet. Det är emellertid ett användbart medelvärde.

Landskapsbilden blir då en helt annan. Ytterkonturen är så gott som densamma som nu, men vikar och fjärdar skära långt in i landet i form av smala »fjärdar» (fig. 9). Dessa äro i viss mån parallella i ett par huvudriktningar, vilka troligen ha med

^o Jfr *Meinander*, Finska Fornminnesföreningens Tidskrift 54, Helsingfors 1954.

Fig. 9. Upplands strandlinje ca 10 meter över den nuvarande. Utdrag ur den topografiska kartan i skala 1:50.000. — The coastline of Uppland, about 10 metres above the present one. Extract from the topographical map in the scale of 1:50,000.

DARSGÄRDEKOMPLEXET

berggrundens uppbyggnad att göra. Det synes som om Upplands övergång från ö-landskap till fjordlandskap ligger mellan de tidpunkter då 15- resp. 10-meterskurvorna voro aktuella strandlinjer. Av kartan framgår, att en mycket stor del av i våra dagar odlad jord är samlad omkring 10-meterskurvan och därunder.

Därutöver kunna följande företeelser knytas till 10-meterskurvan: ortnamnen på Tuna och -sta, de större och mest kända fornborgarna, äldre järnålderns gravfält samt till sist, och för en arkeolog icke minst viktigt, de flesta av de för övrigt ganska fåtaliga fynden från förromersk och romersk järnålder.⁷ De äro påträffade vid denna tids fjordstränder.

Detaljanalysen måste anstå tills vidare. Endast en början är gjord, och det krävs många nya fältundersökningar och materialbearbetningar innan de slutliga bevisen kunna framläggas. Det synes dock som om den första fasta bebyggelsen i landskapet, och då framför allt i dess östra och södra delar, vore knuten till denna strandlinje. Andra förutsättningar synas dock gälla för Fyrisslätten med dess högre belägna odlingsbara marker. I övrigt tycks gårdarna ligga med lämpliga mellanrum längs fjordstränderna. Huvudmassan av dem ha namn på -sta medan viktigare gårdar, vanligen placerade i fjordbottnarna, bära tunanamn.⁸ Först vid en senare tidpunkt, möjligen vid järnålderns mitt, är tiden inne för en ny stor utflyttning. Då torrläggas fjordbottnarnas leror, och tillgången ökar på lämpliga betesmarker.⁹ Samtidigt brytes strandbundenheten och »odlingsgränsen» förskjutes även inåt landet.

⁷ De uppländska fynden från äldre järnålder äro icke samlade i någon förteckning, men spridda upplysningar kunna insamlas hos *Nylén*, *Die Jüngere Vorrömische Eisenzeit Gotlands*, ex. sid. 411, 493 f., m. fl. st. Se även uppsatser av *Ekholm* i *Fornvännen* 1938, 1939 och 1944, samt i *TOR* 1957.

⁸ *Lindqvist* har redan 1918 i *Fornvännen* konstaterat, att Tunanamnen i det inre av Mälardalen och i Södermanland ligga i anslutning till en kustlinje, ca 10 meter över den nuvarande. Tyvärr är den nya topografiska kartan icke färdigställd i dessa områden, varför de icke ha bearbetats i detta sammanhang.

⁹ *Sahlgren* har i en uppsats i *Namn och Bygd* 1931, sid. 131 ff., behandlat likartade problem och har därvid även fört -stanamnen till en liknande utflyttning till goda betesmarker någon gång under romersk järnålder.

Det är i denna utveckling Darsgårdekomplexet har sin plats. Bebyggelsen med sin gårdsborg och de båda stora gravfälten från äldre järnålder ligger vid 10-meterskurvans botten i Norrtäljefjorden. Den har förlorat sitt strandläge någon gång vid järnålderns mitt, då den lägsta möjliga havsnivån i Darsgårdefjorden ligger 7 m över den nuvarande. Samtidigt ge de nya markerna, även om de delvis inte plöjts förrän i våra dagar, möjlighet till ökad befolkning och därav följande utflyttning. Gården splittras i smärre enheter, en by. Detta förhållande ger sig även tillkänna i det väsentligt lägre antalet gravar av yngre järnålders typer på gravfältet vid Nybyn, samtidigt som ett par smärre gravgrupper synas uppträda på andra ställen på byns marker.

Man skulle även kunna utläsa denna process ur byns nuvarande topografi. Darsgårde Gammelby och den egentliga byn ligga på uddar i 10-metershavet. Upp till den gamla åsvägen Finsta—Riala, som går fram väster om gravfälten och fornborgen, leda ett par småvägar. Platsen är vald med tanke på sjöförbindelserna. Däremot ligga två av allt att döma utflyttade gårdar, Nybyn och Vreta, vid landsvägen, vilket är naturligt om sjötransport icke längre är tänkbar. Den nya landsvägen byggdes först på 1920-talet och lades då med ändrade tekniska möjligheter nere vid Gammelbyn.

SUMMARY

Björn Ambrosiani: The Darsgårde Complex. A preliminary report.

The writer publishes the preliminary results of the examinations—still proceeding—of an ancient site, which includes large grave-fields from the Early and Late Iron Ages, as well as an ancient hill-fort, situated at Darsgårde, in Skederid parish in Roslagen (Uppland). The investigated parts of one of the grave-fields have only yielded simple graves with the burnt bones deposited in a rosin-caulked wooden casket, without other dating objects. Possibly a difference in the sex of the people buried is presented in the two large Early Iron Age fields, since the bones in the field examined seem to derive solely from women.

There were further found, within the area, various settlement levels, of which the two most interesting lay within the ancient hill-fort. Their principal building, from the late Roman or the Migration Period, had been

arranged in the form of long houses running along a central lane, with a cross-lane leading to the well, and a small gate in the heavy wall, onto which additions had several times been built. The whole surface appears to have been taken up with different house constructions. Below this level was encountered a settlement layer, older than the oldest of the walls, dating from the transitional time between the Bronze and Iron Ages, with pottery showing a strong Eastern influence. The finds and constructions mainly show strong contacts with the areas to the east of the Sea of Åland and the Baltic.

In conclusion, the writer deals with the topography of Uppland during the Early Iron Age, when a coastline about 10 metres higher than the present one is seen to join various phenomena—among others, finds and place-names—which by other means can be dated in this period.